

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-9-85-17>

УДК 376.159.942:159.97

Галян О.І., Кравчук Т.Я.

Львівський національний університет імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ СТРАХІВ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ТА ЇХНІХ ОДНОЛІТКІВ З ОПФР

Анотація. У статті представлено результати емпіричного дослідження основних видів страхів дітей дошкільного віку та їхніх однолітків з особливим психофізичним розвитком (ОПФР). Викладено погляди на підбір діагностичного інструментарію, потребу його ретельного аналізу в ситуації використання з цією категорією дітей. Вказано на теоретико-методологічні засади, опертя на які забезпечує адекватність як діагностичної процедури, так і інтерпретації отриманих результатів. Обґрунтовано значущість залучення дорослих до діагностики страхів дітей, особливо дошкільників з розладами спектру аутизму (РСА). Отримані результати засвідчили, що у страхів нормотипових дітей та дошкільників із ОПФР є спільні риси: види, вплив на поведінку, вираження реаліями сьогодення. Однак виявлено відмінності у сприйманні своїх страхів дітьми та ставленні до них. Водночас акцентовано, що особливості переживання емоції страху є індивідуально типовими. Можливості подолання страхів більше виражені у нормотипових дошкільників, а діти з ОПФР потребують організації спеціально орієнтованої психологічної допомоги.

Ключові слова: страх, дошкільний вік, діти з особливим психо-фізичним розвитком (ОПФР), затримка психічного розладу (ЗПР), розлади спектру аутизму (РСА), тяжкі порушення мовлення (ТПМ).

Halian Olena, Kravchuk Tetiana

Lviv Ivan Franko National University

PECULIARITIES OF FEARS OF PRESCHOOL CHILDREN AND THEIR PEERS WITH SPECIAL NEEDS

Summary. The article presents the results of an empirical study of the main types of fears of preschool children and their peers with special needs (SN). Represented views on the selection of diagnostic tools, the need for its careful analysis in the situation of use with this category of children. Indicated theoretical and methodological grounds are based on which the adequacy of both the diagnostic procedure and the interpretation of the obtained results is ensured. These are theoretical and methodological provisions of the theory of mental development of personality in ontogenesis, the factors of its violation; conceptual principles of application of personality-oriented approach in educational environment; ideas about the determinants of fears, their impact on the life and work of the child; methodical approaches to the organization of psychodiagnostic research of children during the preschool childhood. The importance of involving adults in the diagnosis of children's fears, especially preschoolers with autism spectrum disorders (ASD), is substantiated. The obtained results showed that the fears of normative children and preschoolers with SN have common features: types, influence on behavior, expression of the realities of today. Most normative children are afraid of real objects (including animals), phenomena (natural elements), situations (staying alone at home), etc., but there are cases of fears of fictional creatures, nightmares. Fears of natural phenomena, diseases (nights, lightning, coronavirus) dominate in children with SN. Children with ASD have the following special / atypical fears for their peers: fear of rain, strangers, animals, premises, new objects. There are differences in the perception of their fears by children and attitudes towards them. It is proved that the use of projective drawing tests can only indicate the presence / absence of certain fears in a preschool child, but does not allow to determine their type. It is emphasized that the peculiarities of experiencing the emotion of fear are individually typical. Opportunities to overcome fears are more pronounced in normative preschoolers, and children with SN need the organization of specially oriented psychological care.

Keywords: fear, preschool age, children with special needs (SN), mental retardation (MR), autism spectrum disorders (ASD), severe speech disorders (SSD).

Постановка проблеми. Сьогодення насичене різноспрямованою інформацією, яка значно впливає на психічний розвиток дітей дошкільного віку. З одного боку, спостерігаємо позитивні зміни в результатах соціалізації дошкільнят: рівень їх компетентності в різних сферах буття засвідчує актуалізацію особистісного потенціалу у пізнанні та опануванні соціального досвіду (інтелектуальний розвиток). З іншого – процеси соціальної дійсності можуть стати детермінантою виникнення поведінкових та емоційних реакцій, що увиразнюють труднощі орієнтування у довкіллі, вимогах оточення тощо. Дисгармонійність психічного розвитку з акцентуванням на емоційних проявах та його корекція стає предметом діяльності педагогів і психологів. Особливого

значення проблеми емоційного реагування набувають в ситуації спілкування та організації життя дітей дошкільного віку з ОПФР. Уважаємо, що виклики повсякдення в сучасних умовах здатні спричинити переживання страху, яке негативно позначається на успішності освітнього процесу. Знання визначальних рис прояву страху у цієї категорії дітей, їх зіставлення зі страхами, які переживають так звані «нормотипові» діти, визначення напрямків та способів корегування цієї емоції є значущим теоретико-прикладним завданням, розв'язання якого повинно ґрунтуватися на результатах цілісного емпіричного дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наукову зацікавленість переживаннями, що викликає емоція страху у дітей дошкіль-

ного віку віднаходимо у працях С. Максимець та А. Волошук, Т. Даценко, О. Захарова. Окремо варто вказати на публікації, в яких презентовано дослідження страхів у дітей з різними типами порушень психофізичного розвитку, зокрема, Н. Портницька, І. Тичина, М. Федоренко акцентували на страхах дітей з порушенням інтелектуального розвитку, Т. Костенко досліджувала їх прояв у дітей з порушенням зору. М. Шеремет, Н. Базива, О. Мороз вивчали дітей з тяжкими порушеннями мовлення, страхи дітей із затримкою психічного розвитку стали предметом наукового пошуку Т. Ткачук та Я. Таубе.

Кожен дослідник у наукових розвідках вказував на наявні у конкретній категорії дітей страхи. Так, Т. Даценко поділила страхи дошкільників на архаїчні (темряви, води, вогню, страшних снів, природних явищ) та вітальні (уколів, лікарів та їх інструментів, війни, сварки) та екзистенційні (сліз, крові, смерті) [7]. Аналізуючи емпіричні дані, Н. Портницька та І. Тичина встановили, що у дітей з порушенням інтелектуального розвитку молодшого шкільного віку спостерігаються такі домінуючі страхи: висоти/глибини, хвороби, уколив, смерті (своїї та своїх батьків) [5, с. 120]. Як зазначила Т. Костенко, постійні страхи можуть провокувати у дітей погіршення зору [2], саме тому важливо вчасно виявити причину його виникнення та якомога швидше усунути заклад утримання від погіршення зору. До специфічних страхів цієї категорії дітей авторка віднесла світлобоязнь, що пояснюється неприємними відчуттями дитини при потрапленні надмірної кількості світла їй на очі.

Діти з ТПМ, особливо дошкільного віку, порізнному ставляться до особливостей свого мовлення, тому стверджувати, що страхи комунікації притаманні всім дітям з цієї категорії є некоректним. Однак, як зазначають М. Шеремет, Н. Базива та О. Мороз, із дорослішанням діти починають усвідомлювати відмінність свого мовлення від мовлення оточення, що негативно впливає на їх самооцінку, а також навчальну успішність [10, с. 155].

З поміж групи основних страхів науковці Т. Ткачук та Я. Таубе вказують на розлуку з матір'ю, як провідний страх у дітей із ЗПР [9, с. 64–65]. Йдеться про опис особливостей прояву тривожності та протесту йти до школи, що передбачає тривалу розлуку з матір'ю. Варто акцентувати, що цей вид страху можна простежити вже у дошкільному віці під час відвідування дітьми закладу дошкільної освіти.

Щодо дітей з розладами спектру аутизму, то у них страхи мають свою специфіку залежно від форми аутизму [8]. У таких дітей або повністю відсутній страх будь-чого, навіть того, що загрожує їхньому життю, або ж, навпаки, спостерігається гіперчутливість до будь-яких подразників, а, відповідно, і страхи щодо них. Наприклад, такі діти можуть боятися стати на сніг, вилізти з коляски, переїздив, перестановки меблів у кімнаті, приходу гостей тощо, тобто фактично всього, що змінює звичний ритм життя. Більше того, відчуття страху та огиди у них розмиті, тому всі моменти, що викликають огиду у дитини (миття голови, стрижка, обрізання нігтів тощо), провокують відчуття страху у неї [8].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значні досягнення у дослідженні особливостей страхів нормотипових дітей дошкільного віку та дітей з ОПФР, сучасні реалії життя, на нашу думку, внесли свої корективи в їх особливості їх вияву. Ця частина загальної проблеми сучасними науковцями поки що висвітлена недостатньо.

Мета статті – репрезентувати результати емпіричного дослідження страхів у нормотипових дітей старшого дошкільного віку та у дітей з ОПФР, які навчаються у одному освітньому просторі. З огляду на це було сформульовано такі завдання: а) окреслити методологічні основи дослідження страхів дітей дошкільного віку в нормі та з ОПФР і описати психодіагностичний інструментарій дослідження; б) порівняти подібність та відмінність у детермінації досліджуваного феномену.

Виклад основного матеріалу. В основу дослідження страхів дітей дошкільного віку покладено: теоретико-методологічні положення теорії психічного розвитку особистості в онтогенезі, чинників його порушення; концептуальні засади застосування особистісно-орієнтованого підходу в освітньому середовищі; уявлення про детермінанти виникнення страхів, їх вплив на життя та діяльність дитини; методичні підходи до організації психодіагностичного дослідження дітей у період дошкільного дитинства.

Емпіричне дослідження проводилося на базі шести закладів дошкільної освіти м. Львова та м. Івано-Франківська. Вибірку склали 23 дитини старшого дошкільного віку (5-6 років), з них 18 дітей, яких ми умовно назвали «нормотипові»; 4 – з ТПМ та 1 дитина із ЗПР. Також до дослідження було залучено шість асистентів вихователя, які працюють з дітьми із РСА.

Підбір психодіагностичного інструментарію відповідав завданням дослідження. Зокрема, для визначення особливостей страхів у дітей старшого дошкільного віку були використані чотири методики: «Намалюй свій страх у комічному вигляді» (Т. Шилова) [4], «Страхи в будиночках» (О. Захаров, модифікація М. Панфілової) [3], проективна методика «Неіснуюча тварина» [6], метод «Незакінчені речення» (І. Загурська, А. Лісогурська) [1]. З огляду на індивідуальні особливості дітей з РСА для визначення особливостей їх страхів було розроблено анкетування для асистентів вихователя, адже основним методом виявлення специфіки страхів у таких дітей є спостереження дорослого за проявами дітей.

Розглянемо зміст обраного психодіагностичного інструментарію. Зокрема, метою методики «Намалюй свій страх у комічному вигляді» (Т. Шилова) є не лише діагностика страху, але й миттєва його корекція шляхом домальовування до основного страху смішних елементів, що змушує дитину сміятися над щойно намальованим страхом. Тим самим дитина перестає його боятися. Крім того, вищезгадана методика має два варіанти: словесний та зображувальний, що робить її універсальною для використання у ситуаціях, коли дитина відмовляється зображувати страх через невміння «гарно малювати».

Тест «Страхи в будиночках» (автор – О. Захаров, в модифікації М. Панфілової) містить список

14 основних найбільш поширених страхів серед дітей старшого дошкільного віку, з-поміж них страх смерті, казкових персонажів, тварин, стихійних лих, самотності та замкнутого простору і фізичної загрози. Дитині пропонувалося поселити не надто страшні страхи у червоний будиночок, а у чорний – дуже страшні. Беруться до уваги страхи, що живуть саме у чорному будиночку.

Проективна методика «Неіснуюча тварина» (М. Друкаревич) покликана визначити особливості особистості дитини, наявну у неї тривожність, невпевненість, страх тощо. Дитині пропонувалося намалювати неіснуючу тварину, при цьому жодних підказок чи додаткових інструкцій не передбачалося.

Метод незакінчених речень І. Загурської та А. Лісогурської спрямований на визначення рівня страху в дитини шляхом аналізу її відповідей на розпочате речення. Так, автори виокремлюють три категорії страхів: страх, пов'язаний із перебуванням у ЗДО; страх, викликаний мовленнєвою комунікацією та страх, зумовлений соціальною взаємодією» [1, с. 201]. Водночас, автори цього методу пропонують на основі сумарної кількості відповідей із негативним, позитивним та нейтральним підтекстом градацію рівнів страхів у дитини. Однак, ми вважаємо такий спосіб аналізу отриманих даних хибним, оскільки, попри позитивну чи негативну відповідь дитини, сумується будь-яка отримана відповідь. Таким чином, стверджувати про наявний рівень страхів у дитини, за умови, що вона дала позитивну відповідь, вважаємо неадекватним. Також, ця методика визначає не рівень страхів, а лише їх кількість. Тому пропонуємо такий спосіб аналізу та інтерпретації отриманих даних: відповідь із негативним підтекстом оцінюємо 1-м балом. Відповідно пропонуємо градацію ступеня психологічної допомоги дітям у подоланні своїх страхів так: 1-3 бали – низький ступінь допомоги, 4-6 балів – середній, 7-9 балів – високий ступінь допомоги.

Для асистентів вихователів, що працюють із дітьми з РСА та ЗПР, нами було розроблено опитувальник. Його зміст пов'язаний з визначенням особливостей прояву страхів у дитини з РСА, фіксацією наявності або відсутності страхів, визначенням основних дій асистентів вихователя у ситуаціях переживання дитиною страху, частоти виникнення страхів.

Проаналізуємо результати емпіричного дослідження за кожною з використаних методик. Так, результати малювання свого страху в комічному вигляді засвідчили, що у 39% нормотипових дітей спостерігається боязнь тварин (змій, черв'яків та павуків), по одній дитині (5,5%) мають страх злої людини, страшних снів («боюсь крокодила, що мені сниться»), страх уколів, залишатися вдома на самоті, блискавки, висоти, вогню, ще 11,2% вказали на страх неіснуючих істот (монстр з тітка, зомбі). При цьому 83,3% зобразили свій страх комічним (домалювали голову, великий живіт), або ж відтворили конкретні дії чи предмети для боротьби з ними («пістолет, щоб вбити зомбі»; «маму, щоб не було страшно самому»; «повітряну кульку, щоб павук полетів вгору»; «рушник, щоб вбити павука» тощо), 5,5% не змогли придумати комічний вигляд чи рішення для

подолання свого страху, 11,2% нічого не бояться, відповідно і рішення не приймали.

Натомість у дітей з ОПФР отримано такі результати: одна дитина з ТПМ боїться блискавки, інша має страх ночі, третя – нічого не боїться і ще одна дитина з ТПМ відмовилася від виконання цього завдання, у дитини із ЗПР виявлено страх коронавірусу. Відповідно з тих трьох, хто зобразив страх, усі придумали рішення його подолання, однак не змогли надати страху комічного вигляду.

Як бачимо, отримані результати засвідчили, що більшість нормотипових дітей бояться реальних об'єктів (зокрема, тварин), явищ (природних стихій), ситуацій (залишатися вдома на самоті) тощо, однак трапляються випадки страхів видуманих істот, страшних снів. У дітей з ОПФР наявні такі самі страхи, як і у їхніх однолітків – природних явищ, хвороби (ночі, блискавки, коронавірусу). Особливої уваги потребує категорія дітей, які не змогли зобразити свій страх у комічному вигляді чи прийняти рішення щодо його подолання, відмовилися від виконання завдання, або ж стверджували, що нічого не бояться (18,2% від всієї вибірки дітей).

Результати тесту «Страхи в будиночках» дали змогу констатувати, що страх смерті присутній у 83,3% нормотипових дітей та у 60% дітей з ОПФР, включно з дитиною із ЗПР; страх стихійних лих присутній у 39% нормотипових дітей та у 60% дітей з ОПФР включно із дитиною із ЗПР, страх самотності присутній у 33,4% нормотипових дітей та у 80% дітей з ОПФР включно із дитиною із ЗПР, страх фізичної загрози присутній у 55,5% нормотипових дітей та у 60% дітей з ОПФР включно із дитиною із ЗПР, страх казкових персонажів присутній у 22,3% нормотипових дітей та у 40% дітей з ОПФР, страх тварин та птахів присутній у 16,7% нормотипових дітей та у жодної дитини із ОПФР, страх замкнутого простору присутній у 11,2% нормотипових дітей та у жодної дитини із ОПФР.

Також варто зазначити, що найбільша сумарна кількість страхів виявилася у однієї нормотипової дівчинки (11 страхів з 15-ти) та у дитини із ЗПР (8 страхів із 15-ти). Усі інші опитувані набрали менше 7-ми сумарних страхів. Отримані результати засвідчують, що діти з великою кількістю страхів потребують спеціалізованої психологічної допомоги, адже притаманні їм негативні емоційні переживання можуть гальмувати особистісне зростання.

Аналіз малюнків неіснуючої тварини уможливив висновок про наявність дітей таких проявів:

- нерішучість, страх діяльності, довготривалі переживання щодо вибору правильного рішення (38,9% нормотипових дітей);
- реальний прояв страху (детально промальована райдужка ока) у 11,2% нормотипових дітей;
- підозрілість та острах (11,2% нормотипових дітей та одна дитина з ОПФР).

Також варто зауважити, що вісім дітей з вибірки, з них 4 нормотипових та 4 з ТПМ, не змогли уявити (придумати) та намалювати неіснуючу тварину. Отже, як бачимо, проективна малюнка методика може лише частково вказати на наявність певних страхів у дитини дошкільного віку, але не їх вид.

Результати методу незакінчених речень засвідчили у 61,1% нормотипових дітей та у 40% дітей з ОПФР присутні відповіді із негативним підтекстом, що стосуються перебування дитини в ЗДО; у 66,7% нормотипових дітей виявлені відповіді із негативним підтекстом, що стосуються комунікації та мовлення; у 83,3% нормотипових дітей виявлено відповіді із негативним підтекстом, що стосуються соціальної взаємодії. Окрім цього, 22,2% нормотипових дітей потребують середнього ступеня психологічної допомоги та 5,5% – високого. Також варто акцентувати, що одна нормотипова дитина та троє дітей з ОПФР, включно із дитиною із ЗПР не змогли продовжити запропоновані речення, оскільки це завдання для них незрозуміле та надважке для виконання. Отже, констатуємо, що використання методики «Незакінчені речення» є доцільним лише з нормотиповими дітьми.

Результати анкетування асистентів вихователя засвідчили, що у дітей з розладами спектру аутизму (РСА) спостерігаються такі особливі / нетипові для їх однолітків страхи: страх дощу, незнайомих людей, тварин, приміщень, нових предметів. Також респонденти виділили і такі страхи: залишатися на самоті, темноти, страшних снів, тварин, лікарень, висоти / глибини, маленьких приміщень, маму або тата («тому, що вони покарають»), страх стихії. Окрім цього, було зафіксовано і відсутність конкретних страхів у цієї категорії дітей: не боїться комах, завжди бере їх в руки і розглядає, безстрашність перед машинами та дорогою. Особливостями прояву страхів у таких дітей є крик, втеча та аутоагресія. Частота прояву страхів у дітей з РСА індивідуальна: дуже рідко, при наявності погодних умов, часто відповідно до ситуації, два рази в тиждень, три рази в тиждень. При цьому асистенти вихователя у ситуаціях страху дитини намагаються заспокоїти її різними способами: дізнатися причину виникнення страху, пояснити, що боїться нічого, або ж відвести від подразника страху.

Отже, як бачимо, у дітей з РСА спостерігаються як відповідні їх віку страхи, так і особливі/ нетипові для їх однолітків, або ж навпаки – відсутність певних страхів, що може загрожувати життю цієї дитини (відсутність страху перед транспортом та дорогою). Саме тому ця категорія дітей потребує особливої уваги з боку педагогічних працівників ЗДО.

Список літератури:

1. Загурська І., Лісогурська А. Діагностична процедура дослідження страхів дітей дошкільного віку за допомогою методу незакінчених речень. *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи*, 2019. Т. VII: Ідентичність і свобода в освіті та науці. С. 199–201.
2. Костенко Т. Дитина з порушенням зору. Харків: «Раною», ВГ «Кенгуру», 2018. 40 с.
3. Методика «Страхи в будиночках». URL: <https://vseosvita.ua/library/metodika-strahi-v-budinochkah-24205.html> (дата звернення: 23.09.2020).
4. Методика емпіричного дослідження дитячих страхів у старшому дошкільному віці. URL: <https://fc.vseosvita.ua/000ybyq-e62e.pdf> (дата звернення: 23.09.2020).
5. Портницька Н., Тичина І. До питання проявів страхів та тривожності у дітей з розумовою відсталістю. *Лікарська справа*. 2017. № 7(14). С. 116–122.
6. Проективна методика «Неіснуюча тварина». URL: <https://dytpsyholog.com/2015/02/14/> (дата звернення: 23.09.2020).
7. Психологічні особливості подолання страхів у дітей дошкільного віку. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/78040687.pdf> (дата звернення: 28.04.2020).
8. Страхи у дітей с аутизмом. Часть 1. URL: <https://alldef.ru/ru/articles/almanah-18/strahi-u-detej-s-autizmom> (дата звернення: 14.05.2020).
9. Ткачук Т., Таубе Я. Особливості ускладнень затримки психічного розвитку дітей. *Молодий вчений*. 2018. № 1(53), січень. С. 62–66.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Емоційні реакції дітей дошкільного віку пов'язані з віковими особливостями їхнього сприймання довкілля, особливо щодо загроз, які воно може мати для самої дитини або її близьких. Страх виникає як наслідок гіпертрофованого сприймання дійсності, не уміння відрізнити реальність та образи уяви. Захисна реакція у вигляді тривоги, занепокоєння детермінує здатність особистості адекватно реагувати на виклики світу. Однак страх негативно впливає на спроможність долати труднощі, шукати способи розв'язання складних ситуацій тощо. Увага до емоції страху з боку педагогів викликана потребою попередження виникнення або корегування вияву боязні та обґрунтованого підходу до навчання дошкільників способом регулювання своїх реакцій на довкілля. Особливу дослідницьку зацікавленість становлять реальні факти наявності страхів у дітей дошкільного віку (у нашому дослідженні умовно названі «нормотипові») та їхніх однолітків з ОПФР.

Проведене дослідження засвідчило, що для нормотипових дітей характерні страхи тварин, істот, смерті, страшних снів, стихійних лих, фізичної загрози, природних стихій, залишатися вдома на самоті, перебувати у ЗДО, комунікації та мовлення, соціальної взаємодії тощо. У дітей з ОПФР домінують страхи щодо природних явищ, хвороби (ночі, блискавки, коронавірусу). У дітей з розладами спектру аутизму спостерігаються такі особливі / нетипові для їх однолітків страхи: страх дощу, незнайомих людей, тварин, приміщень, нових предметів, або ж навпаки – відсутність певних страхів, що може загрожувати їх життю (відсутність страху перед транспортом та дорогою). Виявлено відмінності у сприйманні своїх страхів дітьми та ставленні до них.

Крім того, під час дослідження виявлено особливості використання психодіагностичного інструментарію, зокрема, проективних методів. Констатуємо, що проективні малюнкові тести можуть лише вказати на наявність / відсутність певних страхів у дитини дошкільного віку, але не дають змоги визначити їх вид, а незакінчені речення варто застосовувати тільки з нормотиповими дошкільниками.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у відборі адекватних фактичному вияву страхів дітей з ОПФР методів їх подолання та шляхів попередження з подальшою апробацією та порівняльним аналізом результативності.

10. Шеремет М., Базима Н., Мороз О. Мовленнєва тривожність дітей із тяжкими порушеннями мовлення як проблема теорії і практики корекційної освіти. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та психологія*. 2015. Вип. 29. С. 151–160.

References:

1. Zahurska, I., & Lisohurska, A. (2019). Diahnostychna protsedura doslidzhenia strakhiv ditei doshkilnoho viku za dopomohoiu metodu nezakinchenykh rechen [Diagnostic procedure for studying the fears of preschool children using the method of unfinished sentences]. *Rozvytok suchasnoi osvity i nauky: rezultaty, problemy, perspektyvy*, vol. VII: Identychnist i svoboda v osviti ta nautsi, no. 201, pp. 199–201.
2. Kostenko, T. (2018). *Dytyna z porusheniam zoru* [A child with visual impairment]. Kharkiv: "Ranok", VH "Kenhuru". (in Ukrainian)
3. Metodyka "Strakhly v budynochkakh" [Method "Fears in houses"]. Retrieved from: <https://vseosvita.ua/library/metodika-strahi-v-budynochkah-24205.html> (accessed 23 September 2020).
4. Metodyka empirychnoho doslidzhenia dytiachykh strakhiv u starshomu doshkilnomu vitsi [Method of empirical research of children's fears in the senior preschool age]. Retrieved from: <https://vseosvita.ua/library/metodika-strahi-v-budynochkah-24205.html> (accessed 23 September 2020).
5. Portnytska, N., & Tychna, I. (2017). Do pytanja proiaviv strakhiv ta tryvozhnosti u ditey z rozumovoiu vidstalistiu [On the issue of manifestations of fears and anxiety in children with mental retardation]. *Likarska sprava*, vol. 7(14), no. 120, pp. 116–122.
6. Proektyvna metodyka "Neisnuiucha tvaryna" [Projective method "Non-existent animal"]. Retrieved from: <https://dytpsyholog.com/2015/02/14/> (accessed 23 September 2020).
7. Psykholohichni osoblyvosti podolania strakhiv u ditey dishkilnoho viku [Psychological features of overcoming fears in preschool children]. Retrieved from: <https://core.ac.uk/download/pdf/78040687.pdf> (accessed 28 April 2020).
8. Strakhi u detey s autizmom. Chast 1 [Fears in children with autism. Part 1]. Retrieved from: <https://alldef.ru/ru/articles/almanah-18/strahi-u-detej-s-autizmom> (accessed 14 May 2020).
9. Tkachuk, T., & Taube, Ya. (2018). Osoblyvosti uskladnen zatrymky psykhychnoho rozvytku ditey [Peculiarities of complication of children with delay of mental development]. *Molodyy vchenyy*, vol. 1(53), no. 64–65, pp. 62–66.
10. Sheremet, M., Bazyma, N., & Moroz, O. (2015). Movlenieva tryvozhnist ditey iz tiazhkymy porusheniemy movlenia yak problema teorii i praktyky korektsiynoi osvity [Speech anxiety of children with severe speech disorders as a problem of theory and practice of correctional education]. *Naukovyy chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. M.P. Drahomanova. Seriiia 19: Korektsiyna pedahohika ta psykholohiia*, vol. 29, no. 155, pp. 151–160.